

waard om te weten

VIER EEUWEN HUIZEN EN WONINGEN TE HILVERSUM

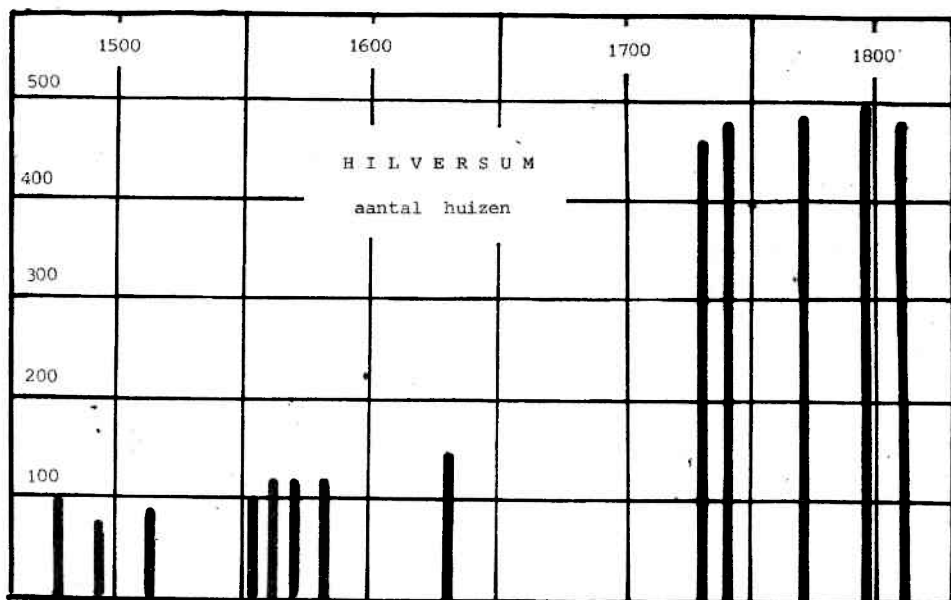
door

Dr. P.W.de Lange

Gezien de schaarste aan gegevens omtrent de plaatselijke geschiedenis, vooral inzake vroegere eeuwen, is het van belang, dat er een en ander bekend is omtrent het aantal huizen vóór 1500. Dat is in hoofdzaak te danken aan de administratie der belastingen. Bij het noteren van die gegevens heeft - uiteraard - niet de bedoeling voorgezeten het nageslacht in te lichten. Bijgevolg moet dit materiaal met voorzichtigheid gebruikt worden, want er dient rekening mee te worden gehouden, dat de betekenis niet steeds dezelfde is. Miskenning hiervan heeft meermalen geleid tot onjuiste conclusies.

In mijn artikel *De Geschiedenis van Hilversum in Vogelvlucht*¹⁾ heb ik in 1976 in een grafiek de ontwikkeling van het aantal huizen van vóór 1500 tot kort na 1800 weergegeven. Deze grafiek is hierbij afgedrukt. De desbetreffende getallen zijn:

1477	100	1554	100	1583	119	1740	483	1809	487
1494	74	1562	120	1632	146	1770	483		
1514	90	1570	121	1732	463	1795	500		

De eerste drie getallen zijn ontleend aan verslagen van belastingenquêtes uit 1494 en 1514 ²⁾ en hebben betrekking op de aantallen haardsteden, een gegeven, dat weinig van dat van de huizen zal afwijken. De grote verschillen worden toegeschreven aan oorlogsgeweld.

De tweede drie getallen zijn geput uit de z.g. penningkohieren ³⁾. Indertijd heb ik verondersteld, dat de sprong tussen 1554 en 1562 mede een aanwijzing zou zijn dat de Hilversummers destijds zelf de weverij van wollen lakens ter hand genomen zouden hebben, daartoe gedreven doordat het bedrijf te Naarden (voor welk zij in loon wol gesponnen hadden) voortdurend en hard achteruit gegaan was. Dat initiatief intussen is door het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog in de kiem gesmoord. Sindsdien is mij gebleken, dat tezelfder tijd tal van andere plaatsen eenzelfde sprong vertonen. Mo-

gelijk dus ligt hier een meer algemene oorzaak mede aan ten grondslag.

De volgende drie getallen zijn ook aan belastingkohieren ontleend⁴⁾ maar dienen ieder afzonderlijk beschouwd te worden.

Dat van 1583 betreft 23 onbelaste en 96 belaste huizen. Dit laatste getal is enigszins dubieus, want er is in geknoeid. Er staat 296. Ik meen te mogen aannemen dat die doorgeslagen 2 een verschrijving is geweest. Het lijkt ondenkbaar dat het er 200 (of zelfs maar 100) meer geweest zouden zijn.

Ook het getal van 1632 kan aanleiding tot twijfel geven. Drie jaar tevoren is de plaats namelijk door de troepen van Montecuculi platgebrand. Het lijkt dus mogelijk dat in 1632 nog niet alle huizen herbouwd zouden zijn. In dat geval zou het aantal niet representatief zijn voor de ontwikkeling op langere termijn. Het wil mij echter voorkomen dat zo'n verschil - als het al bestaat - niet groot geweest zal zijn. Daartegenover staat, dat de sprong sinds 1583 onbegrijpelijk groot is. Het weinige wat er over die periode bekend is, is namelijk ongunstig. Dit blijft een open vraag.

Meer aandacht verdient het aantal van 1732. Enerzijds vanwege de enorme stijging sinds 1632. Deze wijst op een sterke bevolkingstoename, die alleen mogelijk geweest kan zijn door het aantrekken van nieuwe bronnen van inkomsten naast de agrarische. De plaats is

dan ook intussen veranderd in een industriedorp. Eerst met loonweverij voor Amsterdamse kooplieden. Later met het vervaardigen van andere producten voor eigen rekening⁵⁾. Dit aantal is ook van belang, omdat het kohier volledig bewaard is gebleven, zodat er - per huis - tal van bijzonderheden bekend zijn, zoals de naam van de eigenaar, de huurwaarde en het aantal woningen in het pand. Daarover straks meer.

Tot en met 1809⁶⁾ is het aantal huizen verder gestabiliseerd op ca. 500. Ook gedurende de eerste helft van de 19de eeuw is daar weinig verandering in gekomen. Blijkens de tabel bij de kadasterkaart van 1850 in het bezit van notaris Stolp⁷⁾ waren er in de kom van het dorp (sectie G) toen 507 huizen. Voor de gehele gemeente komen daar niet meer dan enkele tientallen bij (voor het havenwijkje, enige buitenaf gelegen boerderijen en de eerste landhuizen en villas op de Boomberg en Trompenberg), zodat het totaal hoogstens 550 zal hebben bedragen.

Voor de rest van de eeuw beschikken we over de volgende aantallen, door Lamme en Laroo in hun scriptie *Hilversum rond de eeuwwisseling*⁸⁾ ontleend aan de uitkomsten van de volkstellingen:

1859	1869	1879	1889	1899	1909
636	697	1959	2639	4127	6926

Volgens hun tekst zouden deze aantallen echter betrekking hebben op de aantallen woningen. Ik heb echter reden om aan te nemen, dat dit wat de eerste twee ge-

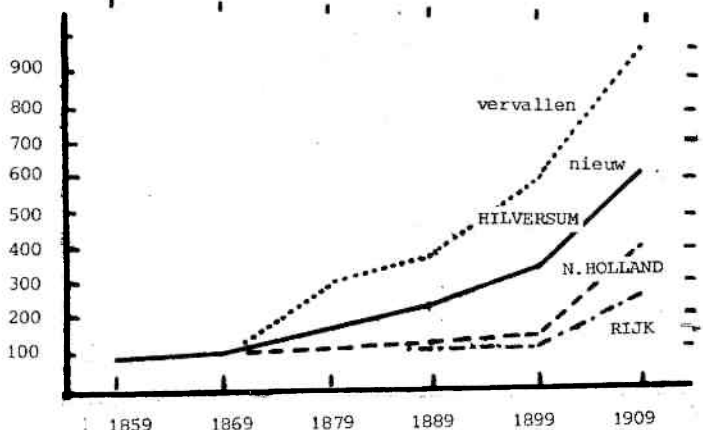
tallen betreft onjuist is, en dat deze aantallen huizen voorstellen. Ik kom daarop terug bij de bespreking van de ontwikkeling van het aantal woningen. Dat zal gedurende de agrarische tijd praktisch weinig hoger geweest zijn dan het aantal huizen. Dit mag geconcludeerd worden uit de kohieren van 1732 van Laren en Blaricum, de dorpen die het langst agrarisch zijn gebleven. Daar kwam toen meervoudige bewoning alleen bij uitzondering voor en bleef bovendien tot dubbele bewoning beperkt.

Te Hilversum was dat in dat jaar al geheel anders. Met de ontwikkeling tot industriedorp, waarbij de gelegenheid ontstond tot - relatief - betere verdiensten met het weven, hebben gaandeweg tal van boeren hun oude

II

WONINGBESTAND in % van 1869

(naar Lamme & Laroo)

bedrijf laten varen om wever te worden. Dientengevolge kwam er in hun boerderijen bedrijfsruimte vrij. Deze kon tot woningen voor de aangroeiende bevolking ingericht worden. Zo ontstond op ruime schaal meervoudige bewoning. Van de 457 huizen, die voor deze vergelijking in aanmerking komen, waren er:

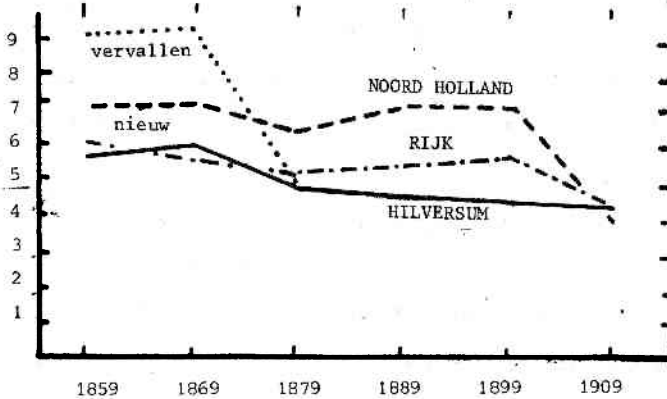
enkel bewoond		288,	dat zijn	288	woningen
dubbel	"	118	"	236	"
drievoudig	"	40	"	120	"
viervoudig	"	10	"	40	"
viervoudig	"	1	"	5	"
		-----		-----	

dus totaal 457 huizen met 689 woningen
of gemiddeld nagenoeg $1\frac{1}{2}$ woning per huis.

Deze ontwikkeling zal omstreeks het laatste kwart van de 17de eeuw begonnen zijn, en heeft zich ook na 1732 voortgezet. Gedetailleerde gegevens zijn daaromtrent niet bekend. Maar op de kadasterkaart van 1824 (de oudste, waarop zulke bijzonderheden voorkomen) treft men enkele langgerekte gebouwen aan, stellig voormalige boerderijen, die tot in achten verdeeld zijn. Z.g. rug-aan-rug-woningen. In dergelijke gevallen heeft het kadaster elke woning een apart nummer gegeven. Nu staan in de tabel bij de eerder genoemde kadasterkaart van 1850 naast elkaar de nieuwe, gemeentelijke, nummering, de oude nummering (van het huizenkohier van van 1809) én de bijbehorende kadastrale nummers. Daaruit heeft wijlen de Heer C. Boekschoten in een copie

WONINGBEZETTINGSGRAAD

(naar Lamme & Laroo)

van die tabel bij elk huis het daarin voorkomende aantal woningen bijgeschreven. Aan de hand daarvan is het volgende overzicht opgemaakt:

enkel bewoond	279,	dat zijn	279	woningen
dubbel	"	116	"	232
drievoudig	"	45	"	135
viervoudig	"	23	"	92
vijfvoudig	"	4	"	20
zesvoudig	"	10	"	60
zevenvoudig	"	2	"	14
achtvoudig	"	2	"	16

dus totaal 481 huizen met 848 woningen
d.i. gemiddeld ongeveer 1,8 woning per huis.

Voor de gehele gemeente zullen daar ca. 40 voornamelijk enkel bewoonde huizen bijkomen, dat worden dus ca. 520 huizen met ca. 890 woningen, of gemiddeld 1,7 woningen per huis. Daarbij zijn dan de 26 huizen, die geen woningen waren (openbare gebouwen, fabrieken etc.) niet meegerekend.

Het zal duidelijk zijn dat de door Lamme en Laroo geciteerde aantallen uit de Volkstellingen van 1859 en 1869 niet op woningen betrekking kunnen hebben. Zij zullen de aantallen huizen voorstellen. Op grond van die veronderstelling kom ik tot resp. 1018 en 115 woningen. In die zin zijn de grafieken van blz. 151 en 152 van hun scriptie gecorrigeerd. De ontwikkeling van het aantal woningen blijft die van de provincie en van het rijk ver overtreffen. De woningbezetting is voor 1859 en 1869 tot meer normale proporties teruggebracht en zelfs lager dan die van de provincie. Daarmede blijft het oordeel over de slechte woningtoestand van Dr. Van Hengel echter geheel van kracht, gezien de zeer slechte kwaliteit van vele woningen.

N o t e n

1. Tussen Vecht & Eem (verder T.V.E.) VI (1976) p. 9.
2. De Enquête en de Informatie, resp. in 1876 en 1866 door R. Fruin uitgegeven.
3. Alg. Rijksarch., arch. Staten v. Holland vóór 1572, nos. 643, 1288 & 1551. (Copieën in R.A.Haarlem).
4. A.R.A., arch. Financie van Holland na 1572, nos. 462, 464 en 502.

5. T.V.E. VI (1976) p.8, VIII (1978) p. 49 e.v.
6. Zie voor 1795 Van Ollefen & Bakker, Stads- en Dorpsbeschrijver, sub Hilversum, en voor 1809 Gem. arch. Hilversum no. 253, een klapper op het kohier van de vernieuwde verponding. Deze is zo uitvoerig, dat ik tot op zekere hoogte het kohier daaruit heb kunnen reconstrueren.
7. Copie van kaart en tabel in mijn bezit.
8. Uitgegeven door de Hilversumse Historische Kring "Albertus Perk" (1980), p. 141 e.v., meer speciaal tabel 4/10 (p.146), 4/11 (p.150) en grafieken 4/12 & 4/13 (p.151 & 152).

Dr. De Lange gaf het manuscript van bovenstaand artikel ter inzage aan Drs. J.E. Lamme, die daarop de volgende repliek schreef:

Reaktie op het artikel van de Heer De Lange VIER EEUWEN
HUIZEN EN WONINGEN IN HILVERSUM

door

Jan Lamme

Het meer dan voortreffelijke speurwerk van de Heer De Lange heeft hem ertoe gebracht een onderdeel van onze scriptie te corrigeren.

Het lijkt mij juist om de volkstellinggegevens over

de woningen te lezen als betref het huizen. Het is moeilijk na te gaan, maar de veronderstelling ligt voor de hand, dat de tellers in 1859 en 1869 ook daarna, tot en met 1899, zijn uitgegaan van wat er op het oog aan huizenbestand kon worden waargenomen. Die huizen noemden ze woningen en die gegevens werden door ons gebruikt. Het was ons daarbij bekend, dat die huizen waren opgedeeld voor bewoning door meerdere gezinnen. De kadastrakaart van 1850 met de nauwkeurige opdeling was ons niet bekend.

In de scriptie vermeldden wij overigens een commentaar op de volkstellinggegevens van 1859 en 1869 uit onverdachte bron: de "Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland" van Dr. Van Hengel. Hij stelt dat de woningsituatie tussen 1859 en 1869 alleen maar is verslechterd. Zijn eigen statistiek brengt hem op 1,79 gezinnen per woning (lees dus huis) in 1859 tegenover 1,99 gezinnen per woning in 1869. Als maatstaf voor armoede stelt Van Hengel, dat voor Hilversum nog geflatteerd is, omdat er *"vele niet onaanzienlijke woningen - zogenaamde optrekken - zijn, die slechts door één gezin worden bewoond"*¹⁾. Het komt er dus op neer, dat er dan andere woningen zijn waar meer dan twee gezinnen woonden. Dat wordt door Van Hengel bevestigd en door de kadastragegevens van De Lange gestaafd.

Nog schokkender is de beoordeling van Van Hengel over de "armenbuurten". In 1873 nog bestond de arbeiderswoning uit 1 à 2 vertrekken waarin twee en soms

drie gezinnen woonden of de regel voor "*den minderen stand, dat de arbeidsman twee vertrekken heeft en de arme man (de bedeelde) maar één*"²⁾.

We hebben reden om aan te nemen, dat de cijfers van 1859 en 1869 die we gebruikten wel degelijk kloppen. De kadastrale opdeling van die huizen zoals door De Lange vermeld, geeft daarbij een goede indruk van de manier van wonen in die tijd. Formeel is het natuurlijk te verdedigen om kadastrale eenheden (van wellicht zelfs één vertrek) als woningen te tellen. Maar het lijkt ons aanvechtbaar om met dit gegeven de woning-bezettingsgraad van de Hilversumse huizen een beter aanzien te geven. Dat strookt ook niet met de getuigenissen uit die tijd.

De grote sprong vooruit tussen 1869 en 1879 met een verlaging van de woning-bezettingsgraad van 9,5 naar 4,9 kwam naar ons oordeel geheel voor rekening van de 1262 woningen die er in tien jaar in Hilversum werden gebouwd. Maar in die periode werd dan ook de Ooster-spoorlijn geopend en beleefde Hilversum zijn eerste explosieve groeiperiode, waarbij het woningbestand in tien jaar bijna verdrievoudigde. Om burgemeester Schook in het gemeenteverslag van 1882 te citeren: "*Er bestaat nauwelijks een tweede voorbeeld in ons vaderland van zoo snelle ontwikkeling, van zoo groote uitbreiding eener gemeente*"³⁾.

In 1879 zullen er ongetwijfeld nog schrijnende voorbeelden van slechte huisvesting in Hilversum zijn geweest. Maar dat de omvangrijke nieuwbouw heeft geleid tot een scherpe daling van de woning-bezettingsgraad, blijft voor ons vooralsnog zeer aannemelijk.

N o t e n

1. Van Hengel (1875), p. 193.
2. Ibidem, p. 195.
3. Gemeenteverslag 1882, overzicht van de jaren 1870-1880.

* * * * *

* *De caterpillar of rups* *

* *kroop traag over de oude Koningsstraat* *

* *en vrat aan het zand,* *

* *richtte zich hoog op* *

* *en zakte dan door met zijn gapende kaken* *

* *in de dreunende grond,* *

* *terwijl de Vituskerk* *

* *op de mistige achtergrond* *

* *de wacht hield.* *

* *Ondanks bezuiniging toch vernieuwing!* *

* *HAN PUT* *

* * * * *